

פיקוח וביקורת על השלטון במשטר הדמוקרטי

במדינה הדמוקרטית האזרחים הם בעלי הסמכות (עקרון שלטון העם), בין תקופת בחירות אחת לשנייה האזרחים מפקחים על השלטון ומבקרים אותו.

עקרון הגבלת השלטון- לשלטון במדינה הדמוקרטית יש הרבה כוח הוא אחראי על תקציב המדינה, על הצבא, על עובדי המדינה ועוד. כדי שהשלטון לא ינצל את הכוח שלו לרעה, קיימת הפרדת רשויות, בחלק מהמדינות גם חוקה, ודרכים נוספות לבקר את השלטון. הביקורת על השלטון נעשית על ידי אזרחים, תקשורת, מבקר המדינה ועוד. המטרה- שהשלטון לא ינצל את הכוח שלו לרעה, יפעל בעריצות (כמו דיקטטור) ויפגע בזכויות אדם ואזרח ובזכויות קבוצה.

חוקה- בחוקה כתובים החוקים לגבי תפקידי השלטון וסמכויותיו, מה מותר לו לעשות (וכך אפשר להבין מה אסור לו לעשות). השלטון יכול לפעול רק לפי מה שכתוב בחוקה. לכן החוקה מגבילה את הפעולות של השלטון. כך החוקה לא מאפשרת מצב שבו לשלטון יהיה יותר מדי כוח ויוכל לפגוע בזכויות האדם והאזרח.

הפרדת רשויות- בכל מדינה דמוקרטית יש שלוש רשויות: מחוקקת, מבצעת ושופטת. המטרה - להגביל את השלטון, למנוע את ריכוז כל הכוח ברשות אחת ולהגן על זכויות האדם, האזרח והקבוצה. לכל רשות יש תפקיד משלה אך לא בצורה אבסולוטית, כי בין הרשויות יש יחסי איזון, פיקוח ובקרה.

מדוע (למה) צריך פיקוח וביקורת על השלטון?

1. כדי לשמור על שלטון החוק- במשטר הדמוקרטי השלטון יכול לפעול רק לפי החוק. המטרה של הביקורת על השלטון היא למנוע מלהשתמש בכוח שלו לרעה ולעשות פעולות לא לפי החוק.
2. כדי להגן על חירויות האזרחים- הפיקוח והביקורת על השלטון מגבילים את הפעולות שלו וכך הוא לא יפעל בלי סיבה בזכויות של אזרחי המדינה.
3. כדי לטפח (לעשות טוב יותר) את איכות השלטון- כאשר מבקרים את השלטון יכולים לראות האם השלטון עובד ביעילות, בצורה של חסכון כספי, בצורה ישרה ועוד. כאשר השלטון יודע שיש עליו בקורת כזו הוא ידאג שכולם יעבדו ביעילות ויהיו ישרים.
4. כדי לשפר את תהליך קבלת ההחלטות- כדי שתהליך קבלת ההחלטות יהיה טוב יותר, כך אפשר יהיה למנוע נזק.

מנגנוני פקוח פורמליים - דרכים פורמליות לבקר את השלטון

ביקורת על השלטון המקיימים מוסדות שתפקידם לבקר אותו כתוב בחוק כמו: הפרלמנט (אופוזיציה, ועדות הכנסת, שאילתה), מבקר המדינה, מערכת המשפט ועוד. התפקיד של מוסדות אלה כתוב בחוק.

המטרה - להגביל השלטון/ לפקח על השלטון ולבדוק שפעולות השלטון הן לפי החוק. מוסדות אלה מפרסמים דו"חות/הוראות/חוקים/מסמכים רשמיים אחרים המציגים (המראים) את פעולות השלטון.

פרלמנט - הכוח בשלטון מתחלק בין שלוש רשויות (רשות מחוקקת, רשות מבצעת ורשות שופטת). במדינת ישראל למשל הפרלמנט (הרשות המחוקקת) הוא הכנסת, הכנסת מפקחת ומבקרת את הממשלה בדרכים שונות.

איך הכנסת יכולה לפקח על הממשלה ולבקר אותה?

1. הבעת אמון והבעת אי אמון - הממשלה קיימת כל עוד היא מקבלת את אמון הכנסת, אם לדעת הכנסת הממשלה אינה עושה את תפקידה כראוי (כמו שהיא צריכה) היא יכולה לערוך (לעשות) הצבעת אי אמון ואם יש לה רוב (של 61 חברי כנסת ומעלה) הממשלה תסיים את תפקידה (כי הכנסת חושבת שהממשלה אינה עושה את תפקידה כמו שצריך).

מאחר והממשלה יודעת שכדי להתקיים היא צריכה את האמון של הכנסת, היא תשתדל לעשות דברים כפי שהכנסת רוצה.

כאשר יש ממשלה חדשה, ראש הממשלה מציג את הממשלה החדשה בפני הכנסת, הכנסת צריכה לאשר את הממשלה כדי שהממשלה תתחיל בתפקידה.

2. חקיקה - הממשלה יכולה להגיש הצעת חוק אך כדי להמשיך את התהליך היא זקוקה (צריכה) לאישור של הכנסת והצבעה על החוק בכנסת, 3 הצבעות כדי שהחוק יתקבל.

3. תקציב - הממשלה מחליטה על תקציב המדינה (כמה כסף יהיה לחינוך, לביטחון, לספורט ועוד) וגם מה גובה המס שיקחו מהאזרחים, הכנסת צריכה לאשר את התקציב. כך הכנסת יכולה לפקח על עבודת הממשלה ולראות כמה הוצאות יש וכמה הכנסות ולהחליט אם לאשר אותם.

4. דרישת מידע - הכנסת יכולה לבקש מידע מהממשלה על הפעולות שלה (על מה שהיא עושה) בדרכים שונות כמו: ועדות הכנסת, ועדות חקירה פרלמנטריות, שאילתות, הצעה לסדר היום ועוד.

5. מבקר המדינה - הכנסת בוחרת את מבקר המדינה, ותפקידו לבקר את משרדי הממשלה. מבקר המדינה מגיש לנכנסת דו"חות על ממצאיו (מה שהוא מצא בביקורת, האם משרדי הממשלה נהגו ביושר, בצורה יעילה, לא בזבזו כספים ועוד).

האופוזיציה בישראל

האופוזיציה - כל המפלגות בכנסת שאינן (לא) חברות בממשלה, הן מתנגדות (נגד) למדיניות של הממשלה. האופוזיציה מפקחת על פעילות הממשלה ומבקרת (ביקורת) אותה על ידי הגשת הצעה להצבעת אי אמון, שאילתות, הצעות לסדר היום ועוד.

האופוזיציה מאפשרת להחליף את השלטון - האופוזיציה מציגה לציבור האזרחים במדינה אלטרנטיבה (אפשרות אחרת) לניהול שונה של המדינה וכך היא רוצה להפיל/להחליף את השלטון הקיים.

מדוע (למה) האופוזיציה חשובה במשטר הדמוקרטי?

- # היא מבקרת את השלטון ומפקחת על פעולותיו.
- # היא מציגה דרך נוספת לדרך של הממשלה, לניהול ענייני המדינה.
- # האופוזיציה שומרת על האינטרסים של האזרחים שבחרו בה.
- # האופוזיציה מבטאת את הרעיון הדמוקרטי של הגנה על זכויות המיעוט ואת העיקרון הדמוקרטי של ויכוח ושכנוע כדרכים מקובלות לקבלת החלטות בענייני הציבור.

ועדת חקירה פרלמנטרית

אחת הדרכים של הכנסת לקבל מידע על פעולות הממשלה. לפי החוק, הכנסת יכולה למנות (לעשות, להקים) ועדת חקירה שתהיה מורכבת מחברי כנסת כדי לחקור נושאים שהם חשובים מבחינה לאומית. בוועדה יש נציגים גם מהקואליציה (המפלגות שחברות בממשלה) וגם מהאופוזיציה (המפלגות שלא חברות בממשלה), לפי יחסי הכוחות בכנסת. את סמכויות הוועדה (מה מותר לה לעשות ומה לא) קובעת הכנסת. יש הטוענים (אומרים) שוועדת החקירה הממלכתית היא אינה גוף מקצועי מאחר והיא מורכבת מחברי כנסת והיא גוף פוליטי שלא יכול להיות אובייקטיבי. דוגמאות לוועדות חקירה פרלמנטריות- ועדת חקירה לנושא תאונות הדרכים בישראל, ועדת חקירה לעניין סחר בנשים.

שאלתה

השאלתה היא שאלה שחבר כנסת מציג (שואל) לשר, בנושא של תחום העיסוק של משרד השר, והשר חייב לענות עליה תוך 21 יום. זוהי דרך של הכנסת לקבל מידע על פעולות הממשלה וגם על חוסר פעולותיה. מה הן מטרות השאלתה? # לקבל מהממשלה מידע בנושאים שונים. # להעביר ביקורת על הממשלה ופעולותיה ולגרום לה לתקן דברים. # למקד את תשומת הלב של הציבור לנושא מסוים. # להביע התנגדות למדיניות הממשלה בנושאים שונים.

השאלתה מוגשת בצורה כתובה ע"י חבר הכנסת ליו"ר (יושב ראש) הכנסת, הוא בודק שהיא "כשרה" כלומר שאפשר להעבירה לשר הממונה. מתי שאלתה אינה "כשרה"? אם יש בה דברים שיכולים להעליב, אם היא פוגעת בכבוד הכנסת ועוד. במקרים כאלה, שהשאלתה אינה "כשרה", יו"ר הכנסת יכול לפסול את השאלתה.

מערכת המשפט - מערכת המשפט צריכה לדאוג שרשויות השלטון ובתוכם גם הממשלה, כמו כולם, יתנהגו ויפעלו לפי החוק. למערכת המשפט, בעיקר לבג"ץ מגיעים מקרים המתארים פגיעה של השלטון באזרחים. השופטים בודקים את המקרה וכאשר הם מוצאים שהשלטון לא התנהג לפי החוק הם נותנים הוראות לשלטון כיצד לפעול.

מבקר המדינה

מבקר המדינה מפקח על הממשלה ועל מוסדות ציבוריים נוספים. המבקר נבחר ע"י הכנסת, והוא אחראי לבדוק את כל הארגונים שיש להם קשר למשרדי הממשלה (כמו: צה"ל, משרדי הממשלה, אוניברסיטאות, מגן דוד אדום, חברת החשמל ועוד) כל הארגונים והמוסדות שמקבלים כסף מהמדינה. כל שנה הוא מגיש לכנסת דו"ח ובו כתובים כל הדברים שהוא מצא בבדיקה ולא היו לפי החוק, ולפעמים הוא גם כותב מה לדעתו צריך לעשות.

מה בודק מבקר המדינה? הוא בודק האם הפעולות שעשו הגופים הן לפי החוק, בודק האם הכספים שהם הוציאו היו בצורה של חסכון, אפקטיביות, בודק האם פעלו בצורה ישרה ועוד. בכל שנה המבקר מכין דו"ח והוא נותן אותו ליו"ר הכנסת, לוועדות הכנסת ולראש הממשלה. ראש הממשלה מעיר הערות ולאחר מכן הדו"ח מתפרסם. לדוגמא: פורסם דו"ח על נושא מסוים- מאבק בתאונות הדרכים, פרסמו בקורת על ארגונים שונים למשל- התאחדות הכדורגל בישראל.

מי יכול להיות מבקר המדינה? כל אזרח ישראלי שיש לו ידע והכשרה (שלמד וקבל תעודה) במשפטים ו/או כלכלה ושיש לו ניסיון כמנהל.

כיצד נבחר מבקר המדינה? הוא נבחר ע"י הכנסת, בהצבעה חשאית (סודית), וצריך רוב של 61 ח"כ כדי שיבחר.

לכמה זמן נבחר מבקר המדינה? 7 שנים.

איך מבטיח החוק שמבקר המדינה יהיה עצמאי בהחלטות שלו?

איך החוק מבטיח שמבקר המדינה לא יהיה תלוי בשלטון ושלא יופעלו עליו לחצים?

- א. אחריות המבקר- לפי החוק המבקר אחראי רק מול הכנסת, הוא לא תלוי בממשלה.
- ב. המשכורת של המבקר- כתובה בחוק או נקבעת ע"י הכנסת.
- ג. תקציב (כמה כסף) משרדו- תקציב המשרד נקבע לפי מה שמבקר המדינה מבקש, ועל ידי ועדת הכספים של הכנסת. לא צריך לבקש את האישור של שר האוצר.
- ד. תהליך בחירת המבקר- נעשה בצורה חשאית (רק מי שבחר יודע במי הוא בחר) וברוב של 61 ח"כ. זה מבטיח שיבחרו בו בגלל המקצועיות שלו ולא בגלל שיקולים (סיבות) פוליטיים.
- ה. סיום התפקיד- המבקר מסיים את תפקידו אם הוא התפטר (בקש לעזוב את התפקיד), אם הוא נפטר (מת), או אם הכנסת העבירה אותו מתפקידו. כדי להעביר אותו מתפקידו הכנסת צריכה רוב של 80 ח"כ. המטרה- שלא יפעילו לחץ פוליטי על המבקר לא לעשות ביקורת, כי הוא יודע שקשה מאוד לפטר אותו.
- ו. איסור פעילות פוליטית- למבקר אסור להשתתף בפעילות פוליטית ובכל מוסד שהוא מבקר.
- ז. גיוס עובדים ופיטורי עובדי משרדו- המבקר אחראי בעצמו לגייס לעצמו עובדים והוא גם היחיד שיכול לפטר אותם.

כיצד מבקר המדינה מפקח על השלטון?

הוא בודק האם הפעולות של כל הארגונים שיש להם קשר לממשלה בנושאים הבאים: האם הם פעלו בצורה ישרה, האם הפעולות שלהם היו לפי הכתוב בחוק, האם מינו אנשים לתפקידים ציבוריים לפי הנהלים (חוקים) ועוד.

מנגנוני פקוח לא פורמליים- דרכים לא פורמליות לבקר את השלטון-

ביקורת של ארגונים או אנשים בדרך של הפגנות/ שביתות/ עצומות/ אומנות (קולנוע, טלוויזיה, תיאטרון, ספרות, ציור), הופעה וכתובה באמצעי התקשורת וברשתות חברתיות התפקיד נעשה מרצונם של אזרחים או קבוצות בהתנדבות (ללא הסמכה חוקית) המטרה- להגביל את השלטון/ ולפקח עליו ועל חוקיות הפעולות שלו.

מנגנוני פיקוח וביקורת לא פורמאליים- מנגנוני פיקוח וביקורת שתפקידם אינו כתוב בחוק, כל אזרח יכול לבקר את השלטון.

במדינה הדמוקרטית כל אזרח יכול לומר את דעתו, יש גם ארגונים שמבטאים דעות ואינטרסים של קבוצות שונות.

הביקורת יכולה להיות דרך אמצעי התקשורת (רדיו, טלוויזיה, אינטרנט, עיתונים) שאינם קשורים לשלטון, הם עצמאיים ולכן יכולים להעביר ביקורת על השלטון.

במדינה הדמוקרטית יש קבוצות שונות שמנסות להפעיל לחץ על הממשלה שתקבל את דעתם בנושאים שונים וכך הם מפקחים ומבקרים את השלטון.

במשטר דמוקרטי התקשורת היא עצמאית, במשטר לא דמוקרטי התקשורת אינה עצמאית, היא דרך שבה השלטון מעביר מידע לציבור ומעצב את הדעות שלו.

הבסיס של הדמוקרטיה- האזרחים מעורבים בפוליטיקה, מתעניינים בפוליטיקה ובמה שקורה במדינה, האזרחים מוכנים להשתתף בכל הקשור למדינה.

האזרח במדינה הדמוקרטית מאמין שהוא יכול להשפיע על הגורל שלו (=מה שיקרה לו בעתיד) והוא יכול להחליט בעצמו איך לנהל את החיים שלו.

הדמוקרטיה מבוססת על הרצון של האזרח להשתתף בפוליטיקה ולהשפיע על כל מה שקורה במדינה, והוא יעשה את זה בדרך של שלום ולא באלימות.

המפלגות מייצגות את הדעות של האזרחים, יש עוד קבוצות שונות של אנשים שמתחברים סביב מטרה משותפת והם מנסים להשפיע על השלטון שיקבל את הרצונות שלהם, והם מנסים להשפיע על שאר האזרחים שיצטרפו אליהם ויעזרו להם להשפיע על השלטון.

קבוצות האלה לפעמים מקיימות הפגנות והרצאות.

גם האזרח כאדם יחיד יכול להשפיע על השלטון- בהצבעה בבחירות, להיות חבר במפלגה, לפנות לאמצעי התקשורת (טלוויזיה, עיתון, רדיו, אינטרנט), לפנות לחבר כנסת, לפנות לבג"ץ ועוד.

גם אזרח בודד יכול לעורר את דעת הקהל לנושא מסוים.

מנגנוני פיקוח לא פורמאליים הם דרכים לפיקוח ובקורת על השלטון שתפקידם לא מוגדר בחוק, כל אזור בודד וכל קבוצה של אזרחים יכולים לבקר את השלטון.
איך?

1. להצטרף למפלגה פוליטית.
2. דעת קהל- אזרחים יכולים להשפיע על הציבור במדינה ולהעלות נושא על סדר היום (= לגרום שהרבה אנשים במדינה ידברו על נושא מסוים).
3. האזרחים יכולים להפגין (להשתתף בהפגנה), לכתוב מכתב לחבר כנסת ולהשפיע עליו.
אומנות- אמנים שונים יכולים להביע ביקורת על השלטון דרך היצירות שלהם למשל: בציור, בשיר, בהצגה, בקריקטורה ועוד.
4. תקשורת- האזרח יכול לכתוב מכתב לעיתון, לפרסם כתבה באינטרנט, להתראיין (לדבר) בטלוויזיה. כך התקשורת מאפשרת לאזרח לפרסם את דעתו הפוליטית.
התקשורת מעבירה מידע לאזרחים וכך הם יכולים לקבל מידע על פעולות השלטון, גם בזמן אמת (בשידור חי).
התקשורת מוסרת מידע לציבור ויוצרת את הדעה של האנשים בפוליטיקה.
אמצעי התקשורת הם עצמאיים והם לא תלויים בשלטון, כדי שיוכלו להציג לציבור דעות שונות, כך יתקיים עקרון הפלורליזם.

דוגמאות לאמצעי פיקוח לא פורמאליים על השלטון :

- שיר לשלום- שיר שנכתב לאחר מלחמת ששת הימים ובו כתוב על השאיפה לשלום, יש בו מסר של תקווה שיגמרו כל המלחמות.
- אייבי נתן- היה טייס וחבר כנסת, היה פעיל למען השלום עם מצרים.
בשנת 1966, לפני שהיה לנו הסכם שלום עם מצרים, הוא טס במטוס שלו ונחת בשדה תעופה במצרים מבלי להודיע לשלטונות מצרים. מטרתו היתה להיפגש עם נשיא מצרים ולתת לו עצומה שעליה חתומים אלפי ישראלים שרוצים שלום עם מצרים.

מה יכול לעשות אזרח ישראלי הרוצה להשפיע על איכות החיים במדינה?

1. להצטרף למפלגה פוליטית
2. לכתוב מכתב לעיתון
3. לעתור (לתבוע את המדינה) לבג"ץ
4. לפנות לתכנית תחקירים בטלוויזיה
5. להשתתף בבחירות
6. לחתום על עצומה
7. לכתוב לחבר כנסת ולנסות להשפיע עליו
8. להשתתף בהפגנה
9. לכתוב יצירה ספרותית- ספר, שיר ועוד